

УДК 39:677.02(477.82)«18/19»

Марія НАЗАРЧУК

**ПІДГОТОВЧІ ЕТАПИ ВИГОТОВЛЕННЯ ТКАНИНИ
НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ У ХІХ –
НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті висвітлені початкові етапи виготовлення тканини на території Волинського Полісся у ХІХ – на поч. ХХ ст. Подана коротка характеристика етапів на північних, центральних та південних землях.

Ключові слова: ткацтво, сировина, нитка.

Марія НАЗАРЧУК

**ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫЕ ЭТАПЫ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ТКАНЕЙ
НА ТЕРРИТОРИИ ВОЛЫНСКОГО ПОЛЕСЬЯ В ХІХ – НАЧ. ХХ В.**

В статье освещены первичные этапы изготовления тканей на территории Волынского Полесья в ХІХ – начале ХХ века. Представлена краткая характеристика этапов на северных, центральных и южных землях.

Ключевые слова: ткачество, сырье, нитка.

Marya NAZARCHUK

**PREPARATORY STAGES OF PRODUCTION
OF FABRICS IN VOLYN POLISSYA XIX – BEG. XX C.**

The known initial stages of manufacturing cloth in the Volyn Polissya XIX – beg. XX c. The short description of the stages on the northern, central and southern provinces.

Key words: weaving, raw, thread.

Ткацтво як один із проявів традиційно-побутової культури протягом століть відображало історичні видозміни мистецьких надбань суспільства. Народне ткацтво ще у першій третині ХХ ст. було поширене у різних історико-етнографічних регіонах України: Полісся, Карпати, Прикарпаття. Проте дослідницький інтерес здебільшого зосереджений саме на Карпатському регіоні, тому постає потреба у дослідженні саме території Полісся.

Культурно-мистецьку своєрідність тканин Західного регіону України висвітлювали О.Никорак, С.Сидорович, Г.Стельмашук, Р.Захарчук-Чугай та ін. Однак висвітлювались здебільшого загальні тенденції, які не давали виявити регіональні художні особливості народних тканин Волинського Полісся.

Метою даної статті є короткий огляд та аналіз початкових етапів виготовлення тканини на території Волинського Полісся у ХІХ – першій третині ХХ ст. У зв'язку з цим автором поставлено завдання висвітлення етапів отримання, обробки сировини та формування нитки, які різняться локальною специфікою у північних, центральних та південних районах.

Технологічне використання сировини та особливості її обробки є передумовою формування функціональних та художніх показників тканих виробів. Ще з прадавніх часів основною сировиною для виготовлення тканин на території Волинського Полісся були місцеві волокнисті матеріали (луб'яні культури) – льон та коноплі [1, с. 65], оскільки переважна частина сільського населення Волинського Полісся займалась землеробством. Разом з луб'яними культурами використовували дикоростучу рогозу та вовну. З розвитком торгівлі на початку ХХ ст. на досліджувану територію проникає й фабричне прядиво.

На території Волинського Полісся простежується локальна специфіка у використанні натуральної сировини, яка залежить від природно-географічних умов. На заболочених і піщаних ґрунтах північної частини Волинського Полісся переважало використання конопель, які є менш вибагливими. Коноплі, будучи маловідходними, теж користувались попитом у селянському господарстві. Потужна річкова система зумовила появу і побутування у північних (Шацький, Ратнівський р-ни) та центральних (Старовижівський, Турійський р-ни) територіях – рогози. В центральній (Ковельський, Маневецький р-ни) та південній (Луцький, Рожищанський р-ни) зона заможними селянами та поміщиками здебільшого вирощувався льон, який вимагав більш ретельного догляду та родючих ґрунтів. У південній перехідній лісостеповій зоні найбільше вирощували овець тонкорунної породи, тому застосовували вовняну сировину разом з рослинною (Луцьк., Рожищ., Володимир-Вол. р-ни).

Народні тканини на території Волинського Полісся виготовляли з сировини рослинного (луб'яні культури, рогоза) та тваринного (вовна) походження, яка проходила первинні етапи, а саме: 1) отримання сировини, 2) обробка сировини. Характеристика етапів дала змогу виявити та порівняти художньо-технологічні традиції виготовлення тканих виробів у різних зонах Волинського Полісся.

Отримання сировини. Виготовлення якісної та художньо виразної тканини перш за все ґрунтується на знаннях народних майстрів про природні властивості матеріалу, з якого вона виробляється. На етапі отримання сировини поділяється за походженням на рослинну та тваринну. Залежно від походження сировина проходить різні початкові етапи. Сировину рослинного походження, а саме луб'яні культури – льон та коноплі сіють, вирощують та збирають, дикоростучу рогозу лише збирають. Для отримання сировини тваринного походження розводять тонкорунних овець і з них зістригають вовну. Саме завдяки відмінним якісним характеристикам сировини по завершенні виготовлення тканина набуває різного естетичного вигляду та якості.

Процес отримання сировини з луб'яних культур є надзвичайно кропітким та взаємозалежним від цілорічної роботи, пов'язаної з вирощуванням та обробкою рослини. Поетапність робіт чітко виконувалася згідно з народним календарем. Суворе дотримання термінів виконання

основних етапів вирощування луб'яних культур було гарантією якості майбутнього полотна. Кожна господиня, користуючись господарським календарем, задалегідь могла вплинути на міцність, колір, полиск волокна.

Обидві культури сіяли навесні, однак льон потребував більш родючих та добре зволжених ґрунтів. На досліджуваній території вирощували декілька сортів льону, переважно ті, які відзначались білизною кольору та м'яким стеблом: віркольон (великольон), простак та лущик [2 с. 27], що в подальшому визначало характер та забарвлення тканини.

Особливістю ж конопель було поетапне дозрівання, тому існували літні та осінні коноплі. Літні коноплі були вищі за інші й цінувались більше, ніж осінні, завдяки м'якому, тонкому та довгому стеблу, з якого виробляли якісніше прядиво. Осінні коноплі – матірка – відзначались грубим стеблом, яке було придатне лише для тканин повсякденного вжитку. З льону та літніх конопель переважно виготовляли одягові та частково інтер'єрні тканини, а осінні коноплі йшли на господарські вироби.

Широколиста рогоза – дикоростуча рослина, листя якої використовували як сировину для плетіння та ткання. Головним виражальним акцентом даної сировини був колір, який залежав від часу збирання рослини. Найбільш яскравого зеленого кольору можна було досягти, зрізавши рослину в середині липня, а ось жовтий колір отримували з рогози, зібраної в кінці серпня – на початку вересня. Рогозу використовували для плетіння переважно господарських тканин та одягових виробів щоденного вжитку (фартухи).

На території Волинського Полісся значного застосування у ХІХ ст. набула сировина тваринного походження – вовна. Вовна переважно використовувалась для виготовлення верхнього та поясного вбрання, однак її використання могли собі дозволити лише заможні селяни, які у власному господарстві тримали овець. Тварин стригли ножицями один або два рази в рік, зазвичай в травні та вересні. Вовна молодих овець «поярок» цінувалась найбільше, бо відзначалась м'яким однорідним та довгим волосом. Вона використовувалась для виготовлення поясного вбрання (літників, крайок). Гіршу вовну зістригали з нижньої частини тулуба та ніг. Така вовна складалась з короткого та жорсткого волосу, який застосовували для верхнього одягу та інтер'єрних тканин. В подальшому уся сировина як рослинного, так і тваринного походження зазнавала обробки.

Обробка сировини. Якість прядива, тобто його фізико-хімічні і декоративні властивості, залежить від грамотного виконання основних етапів обробки сировини. Етапи обробки зібраної рослинної та тваринної сировини різнились.

Загалом етапи обробки волокон луб'яних культур, а саме льону та коноплі відрізняються в незначних деталях. Обробка стебел становить складний процес підготовки волокон до прядіння, який включає в себе

наступні етапи роботи: первинне і вторинне сушіння, мочіння (коноплі) чи розстеляння (льон), тріпання, чесання та сортування.

Для первинного сушіння луб'яні культури збирали у північних районах у «жмені» та «кучки» (південні землі Ратн., Камінь-Кашир. та Любеш. р-ни), на центральних землях у «горстки» та «ручки» (Тур., Ков., Старовиж. р-ни), а на півдні – у «ручки» (Рожищ. р-н) [2, с.30-31]. Застосування одиниці обліку допомагало господарі заздалегідь визначити кількість майбутнього полотна та розставити пріоритети в його використанні. Диференціація назв одиниць обліку підтверджує відмінність у різних територіальних зонах Волинського Полісся процесів обробітку рослинної сировини, однак вони є незначними.

М'якість майбутнього полотна обумовлював спосіб сушіння стебел. Так, наприклад, на півночі літні коноплі сушили розкладеними по полю впродовж чотирьох діб, оскільки дане волокно набувало м'якості за короткий проміжок часу та без застосування додаткової обробки. Однак осінні коноплі сушили у вертикальному положенні п'ять-шість днів та молотили ціпом чи за допомогою валика, бо вони мали твердіше стебло і потребували застосування значних фізичних зусиль. Аналогічно до осінніх конопель сушили і льон (Любешівський р-н).

Наступним етапом обробітку луб'яних культур було вимочування та розстелення стебел, що дозволяло вибілити волокна. На дослідженій території побутувало застосування різних типів обробітку, зокрема розстелення, вимочування та їх комбінування. Досвідчена господарка, чергуючи вимочування та розстелення могла заздалегідь надати волокну необхідних властивостей. Так, щоб отримати м'якеньке волокно сіро-синього відтінку, використовували літні коноплі, які в кінці літа чи на початку осені розстеляли тонким шаром на рівнинній місцині. Волокна сіро-жовтуватого відтінку отримували з осінніх конопель, однак таке волокно було досить жорстким, тому потребувало подальшого вимочування.

На центральних та південних (Турійський, Рожищанський р-ни) землях вирощували льон з тонким стеблом (лущик), який розстеляли. Стебла залежно від сорту та кліматичних умов вилежувались від двох до шести тижнів. Так, наприклад, льон-лущик розстелявся на три тижні, а льон-простак, який мав темніший колір, – на п'ять. У дощову погоду термін скорочувався до двох тижнів, бо стебла натягували воду і втрачали міцність. На півночі здебільшого льон в подальшому, ще й мочили.

Колір тканини залежав від процесу вимочування, який надавав прядиву білизни. Термін вимочування конопель різнився. Літні коноплі набували голубувато-білого відтінку, пролежавши від чотирьох до семи днів у більш теплій воді в серпні. Осінні набирали білого кольору з легким охристим відтінком – пробувши у холодній воді від одного до трьох тижнів. Льон вимочували більше трьох тижнів. Він ставав білим. Тому саме лляну сировину в народі називали «білька» (Любом. р-н).

Для очищення волокна та з метою його пом'якшення виконували наступні етапи обробки. Стебла луб'яних культур підсушували вдруге в тіні під стріхою або на печах у курних хатах. Стебла висихали від диму, але через це льон набував сірого відтінку [3, с. 311]. В подальшому стебла терли на терлиці чи м'яли ногами для пом'якшення волокна.

На півночі селяни вважали, що саме пом'яті ногами коноплі є кращої якості, тому їх топтали впродовж двох годин. Однак зрідка для пом'якшення сировини користувались терлицями.

Твердіші сорти льону для пом'якшення волокна додатково ще вибивали тріпачкою. Тріпачки різнилися за формою. Так, на центральних землях (Ков., Любом. р-ни), де вони були найпоширеніші, побутовали лопатоподібні та як ніж, а у південних та північних землях, де переважало конопляне прядиво, тріпачки не використовувались. Після тріпання льону залишались дрібні волокна «пакля», яка використовувалась в господарстві. Очищене лляне волокно збирали в «повисма». На досліджуваній території воно складалось з різної кількості жмень, яка коливалась від десяти до п'ятнадцяти. В такому вигляді волокно зберігалось до зими.

В подальшому для розщеплення волокна на дрібні волоконця та сортування його по довжині прядиво чесали. Для цього використовували дерев'яні гребені та щітки з металевими зубцями. Дерев'яні гребені були поширені на півночі, де їх називали «ребень». Гребінь впирали в себе та через зубці протягували лляне прядиво, відповідно отримуючи довге рівне волокно, оскільки короткі волокна «обдирчини» (с. Зарудче, Любеш. р-ни) застрягали в зубцях. З останніх виготовляли «рувняне» – грубіше полотно, а якісне волокно пов'язували в куделі. Конопляне волокно, пом'яте ногами на камінні, в подальшому сортували в «мяльницях» (Камінь-Каш. р-н), які випрямляли волокно [2, с. 41].

В центральних та південних районах переважало чесання волокон на металевих щітках – «дергання». Щітки могли мати вбиті цвяхи або відрізки сталювого дроту з однієї або двох сторін, які різнилися густотою розміщення металевих зубців. Спочатку на стороні з рідшими зубцями протягували волокно, отримавши довгі та чисті волокна «кудель», їх вичісували на іншій стороні. Лляне прядиво, оброблене таким чином, обов'язково додатково вичісували щіткою з щетини дикого кабана (Ковельський, Турійський, Рожищанський р-ни). З «клоччя» виготовляли грубу нитку – вал, який йшов на підткання для господарських тканин, шнури, сітки. По завершенні чесання волокна скручували у голівки та сплітали по десять штук «у вінок» чи «в коси».

Пройшовши усі первинні процеси обробки, волокно було посортоване та готове до прядіння. Варто зазначити, що конопляне волокно було легше в обробці ніж лляне, оскільки льон мав твердіші стебла, тому його обробіток вимагав більше часу та фізичних зусиль.

Рогоза, як сировина рослинного походження проходила відмінну обробку від луб'яних культур. Рослину піддавали висушуванню та за потреби вимочуванню.

Щоб зберегти колір та еластичність, рогозу після збирання обов'язково сушили в тіні. Процес сушіння займав від двох до шести днів. Пересушена рогоза втрачала міцність та робилась крихкою і непридатною для плетіння. За потреби отримання більш м'якої сировини рослину вимочували у стоячій воді близько одного – двох тижнів. Однак тривале вимочування сприяло знебарвленню сировини, тому за її зовнішнім виглядом майстри могли чітко визначити придатність рогози до плетіння.

Уся обробка вовни проводилась вручну і була простішою за обробку луб'яних культур. Вона включала в себе процеси обробки: промивання, сортування та розчісування. Якість вовни залежала від породи вівці, її віку та умов догляду. Загалом нами не знайдено суттєвих відмінностей у технології обробки вовни на території Волинського Полісся відносно інших етнографічних районів Західної України.

В північних районах овець напередодні стрижки мили в річці, а на півдні та в Ковельському і Рожищанському р-нах вже зстрижену вовну заливали теплою водою з додаванням золи та вимочували від декількох годин до доби. Далі споліскували в чистій воді та сушили.

Наступним етапом було сортування вовни за кольором, довжиною та якістю. За кольором найдорожчою була чисто біла вовна, її використовували для виготовлення весільних свиток. За якісними показниками цінувалась вовна молодих овець, яка була м'якою та однорідною й застосовувалась для виробництва готових виробів. Вовна гіршої якості (коротке волокно різного кольору) використовувалась для повсякденного верхнього одягу.

Посортовану вовну чистили від сміття та розпушували руками. Надалі вовну чесали на вертикальному гребені, щоб розділити довгі та короткі волокна. Процес чесання продовжувався на металевих щітках, після чого вовна вже є придатною для прядіння. Майстрині знали, що в подальшому щільно скручена вовняна нитка надавала тканині своєрідної фактури, цікавих колористичних поєднань.

Відмінною особливістю обробки вовни на території Волинського Полісся, як і по всій території Західного Полісся, відносно інших етнографічних регіонів України, окрім Карпат, є відсутність лучків із стрункою для розпушування вовни [2, с. 47], що є свідченням збереження первинних способів обробки вовняної сировини.

Усі первинні процеси селяни виконували вручну власними силами. Зважаючи на віддаленість регіону, ручні процеси обробки сировини та виготовлення тканин в цілому повільно зникали з ужитку, що сприяло збереженню автентичних народних традицій. За словами респондентів, первинні процеси обробки ткацької сировини традиційними методами без застосування механізованих процесів на території Волинського Полісся зберігались до 50-70-х років ХХ ст.

Отже, художні якості майбутньої тканини, а саме її естетичний вигляд та технологічні і фізичні властивості прямо пропорційно залежали від

початкових підготовчих процесів обробки волокна. Саме тому господині приділяли велику увагу вищезазначеним процесам і заздалегідь могли їх скорегувати. Подальші художні якості майбутнє полотно отримувало у процесі роботи вже з підготовленою сировиною, з якої формували нитки.

Подальший напрям дослідження передбачає висвітлення етапів формування нитки, утворення та завершальну обробку тканини на території Волинського Полісся.

Джерела та література: 1. Охріменко Г. Населення Волині та Волинського Полісся в праісторичні часи: Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. – 224 с. 2. Нестер А.Т. Народное ткачество Украинского Полесья (конца XIX – начала XX вв.): Дис. ... канд. исторических наук: 07.00.07. – Львов, 1984. – 316 с. 3. Зеленин Д.К. Описание рукописей ученого архива императорского русского географического общества. – Петроград, 1914, вып. I.

УДК 39:746.1(477.85)«18/19»

Людмила ЩЕРИЛЯ

ДОМАШНЄ ТКАЦТВО В ПОБУТІ БУКОВИНСЬКОГО СЕЛЯНИНА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджено ткацтво у контексті родинного виховання традиційної буковинської сім'ї, а також місце даного домашнього промислу у щоденному житті селянина.

Ключові слова: ткацтво, суспільство, вечорниці, сім'я, музей, фольклор, календар.

Людмила ЩЕРИЛЯ

ДОМАШНЕЕ ТКАЧЕСТВО В БЫТУ БУКОВИНСКОГО КРЕСТЬЯНИНА КОНЦА ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВВ.

В статье исследовано ткачество в контексте семейного воспитания, а также место ткаческого домашнего промысла в жизни крестьянина в конце XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: ткачество, общество, вечерницы, семья, музей, фольклор, календарь.

Liudmila SCHERILIA

HOME WEAVING IN EVERYDAY LIFE BUKOVYNA PEASANT LATE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURY

This article explores weaving in the context of traditional family upbringing Bukovyna family and place of the domestic fishery in the daily life of a peasant.

Keywords: weaving, society evenings, family, museum, folklore calendar.